

BENCSIK PÉTER^{ID}

Antikommunista ellenállás és koncepciós perek Mezőberényben az 1950-es években

Anti-communist resistance and show trials in Mezőberény during the 1950s. Mezőberény is an agrarian town in the Great Hungarian Plain. Its predominantly peasant population suffered severely during the Stalinist mass terror. Not only the wealthier farmers – the so-called kulaks – but also small peasants were often put on trial. Like in other settlements of Békés county, a resistance group was formed also in Mezőberény. Its members did not create an anti-state conspiracy; they were only planning what to do in the event of a regime change. Nevertheless, they were given heavy prison sentences. Although they were freed by the autumn of 1956, almost none of them took part in the revolution that soon broke out. The events of the revolution were calm, without any casualties. Therefore, the retaliation was also mild.

Keywords: anti-Stalinist movements, Hungary, kulaks, local history, Mezőberény, political violence, revolution of 1956, show trials

Bevezetés

A Viharsarok mezőgazdasági népessége az országos átlagnál jobban megszenvedte a sztálinista tömegterrort. A térségben az országos átlagnál jóval több módosabb gazda élt, akiket a kommunista diktatúra idején kuláknak minősítettek (Csongrád megyében a lakosság 1,37, Békésben 1,22%-a volt kulák; az országos átlag 0,75%). A kulákokat „korlátozó” intézkedések (progresszív adó-, illetve beszolgáltatási terhek, a bérmunka alkalmazásának tilalma, a föld adásvételének korlátozása, a nagygépek birtoklásának állami monopóliuma) mellett egyre jellemzőbbé vált a kulákok likvidálásának politikája. A hátralékosok elleni végrehajtások során az ÁVH belső karhatalom erőszaktól nem visszariadva söpörte le a padlásokat. A közellátási büntett mellett gyakran vádolták meg a kulákokat feketevágással, szándékos gyújtogatással, szabotázzsal.¹ 1950 elejétől 1953 márciusának végéig a hazai bíróságok 650 000 ember ügyét tárgyalták, miközben a rendőrség 1951-től 1953 májusáig további

---

^{ID} Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történeti Intézet, Jelenkortörténeti Tanszék (bencsik@hist.u-szeged.hu). ORCID: 0000-0001-9556-5618

¹ Sipos–Závada 1989; Kávási 1991; Ó. Kovács 2012, különösen 88–116. A kulákok megyék szerinti számát (Ó. Kovács 2012, 114.) vettem össze a megyék 1949-es népességszámával. A viharsarki megyéknél csak Bács-Kiskun és Szolnok megyében volt magasabb a kulákok aránya a lakosság egészén belül (1,6, illetve 1,4%).

850 000 főt büntetett meg a kihágási bíraskodás keretében.² Fontos sajátossága volt ezen ügyeknek az úgynevezett osztályszempontú bíraskodás, vagyis az, hogy a kommunisták vélt és valós ellenfeleit, az osztályellenségeket szigorúbb ítéletekkel sújtották. A Viharsarokban ez elsősorban a kulákokat érintette. Nem meglepő, hogy a térség felülreprezentált az antikommunista mozgalmak megszervezése terén is. A Hódmezővásárhely és Orosháza vidékén működő Fehér Gárda, a békéssámsoni Magyar Ellenállási Mozgalom, valamint a Füzesgyarmat környékén működő Fehér Partizánok, illetve Sárréti Sasok (Nemzeti Ellenállási Mozgalom) története már jól feldolgozott.³

A tanulmányom egyetlen Békés megyei település példáján mutatja be az 1950 és 1956 közötti korszakban az állami erőszak és az antikommunista ellenállás⁴ dinamikáját. Mezőberény története ebből a szempontból mindaddig feltáratlan, ezért elsősorban levéltári forrásokra támaszkodtam. A korai ötvenes évek klasszikus kulákperei után egy eddig nem ismert „szervezkedést” mutatok be. Ezt követően három éven át tartó szünet után folytatódott a hatalom és a társadalom közötti küzdelem. Az 1956-os forradalom eseményei kapcsán még további kutatások szükségesek, de az már most nyilvánvaló, hogy a megye legtöbb településéhez képest Mezőberényben csendesebben zajlottak az események, valamint a megtorlási folyamat is enyhébb volt.

Perek a kulákok és kisparasztok ellen az ötvenes évek elején

A bevezetőben említett „adminisztratív” intézkedések Mezőberény lakosságát is érintették. Két helyi kulákker példáján láthatjuk mindezt. Mindkét esetben a közellátás veszélyeztetése volt a vád és a büntetés alapja. Ugyanakkor több esetben szegényparasztokat is bíróság elé állítottak.

Velki Mihály annak ellenére is kuláknak számított, hogy alig 11 hold földje volt. A bíróság azonban tudatában volt annak, hogy néhány évvel korábban 19 holdnyi birtoka volt. Ennek területe ugyan szintén nem érte el a kulákhathárt, de mivel 444 aranykorona eszmei értékű volt, Velkit gazdagparasztnak tekintették (a kulákhathárt 25 hold, illetve 350 aranykorona jelentette). Fontos körülmény, hogy korábbi, jobb minőségű és nagyobb birtoka az egyik alakuló téesz területébe esett, ezért kényszerítették arra, hogy az ún. tagosítások során cserélje el azt egy jóval kisebb méretű, rosszabb minőségű és távolabb eső földre, amely ráadásul három különálló darabból állt. Velki „közellátást veszélyeztető” büntette abban nyilvánult meg, hogy süldő malacát 1951 kora tavaszán engedély nélkül levágta, az állat húsát részben családja ételmezésére fordította, részben pedig a piacon megpróbálta eladni. A békési járásbíróság ezért öt hónapi börtönre, mellékbüntetésül pedig 500 forint pénzbüntetésre és a közügyektől való háromévi eltiltásra ítélte. Az indoklás szerint Velki a népi demokratikus rend ellensége (amit a tagosítás során kapott csereingatlanának csekélyebb értékével magyaráltak), s ezért „a rendszerváltozást várja [...] személyében rejlő veszélyesség tehát nagyobb fokú”. Cselekményét azért is súlyosnak tekintették, mert az „állatállomány növeléséhez fűződő fontos közérdek megvalósulását és 5 éves tervünk sikerét veszélyeztette”. A bíróság nem vette figyelembe a vádlott védekezését, miszerint a süldő beteg volt, mindenképp elpusztult volna, főleg hogy nem is volt mivel etetni. Velki felleb-

² Az adatok az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 28-i határozatából származnak. MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 24. ő. e.

³ Domonkos 1990; Özéné–Öze 2005; Bán 2009; Öze–Özéné 2012; Orgoványi 2013.

⁴ A téma kutatásának elméleti kérdéseiről és gyakorlati problémáiról lásd Meszerics 2000.

bezésében leszögezte, hogy a tagosítás utáni földjén szorgosan dolgozott, mindig teljesítette adó- és beszolgáltatási kötelezettségeit (egyébként éppen ezért nem volt elegendő takarmánya). Fellebbezett az ügyész is. A gyulai megyei bíróság ugyanakkor 1951. május 17-én az eredeti ítéletet helybenhagyta, a fellebbezéseket pedig elutasította.⁵

Kövári Sámuel szintén kuláknak számított, mivel közel 26 hold nagyságú (bár csak 321 aranykorona értékű) földdel rendelkezett. Bűne az volt, hogy figyelmetlenségéből úgy szolgáltatotta be újbúzáját 1951 nyarán, hogy az egyik zsákban benne maradt anyósa óbúzájából 4 kg, amely zsiszikkal fertőzött volt. Mivel 11 zsákjából csak kettőt ellenőriztek a beadáskor, a többi pedig összeöntötték a földművesszövetkezet raktárában található 200 mázsa exportbúzával, az egész raktárnyi búza megfertőződött és eladhatatlanná vált. Kövári tettét tudatos károkozásnak minősítették, anyósával, Schupkégel Györgynével együtt gyanúsítottként hallgatták ki és bűnvádi eljárás alá helyezték őket. Ettől való félelmében Schupkégné öngyilkosságot követett el. Kövárit azonnal bíróság elé állították és egy év hat hónapnyi börtönre, továbbá jelentős pénzbírságra és részleges vagyonekbobzásra ítélték, a közügyektől pedig öt évre eltiltották. Mind a vád, mind a védelem fellebbezett az ítélet ellen, de a megyei bíróság szeptemberben elutasította ezeket és helybenhagyta az elsőfokú döntést. Jellemző mellékszála a történetnek, hogy Kövári ügyvédje, Csige Varga Antal ellen is fegyelmi eljárást indított a megyei bíróság, mert a neves gyulai ügyvéd azt állította, hogy védencét egy teljesen helytelen rendelet alapján minősítették kuláknak. Márpedig „parasztpolitikánk alapvető elve [...] helytelenségét állítani annyit jelent, mint szembehelezkedni a szocializmus építésének célkitűzéseivel”.⁶

Mondvacsínált vádakkal, pontosabban a korra jellemző sajátos bűncselekményekkel persze nemcsak a módosabb parasztokat, de a vagyontalanokat is megvádolták. Ennek egyik példája Lakatos János ügye, akit „tervbűntett” miatt ítélték négyhavi javító-nevelő munkára, mert munkahelyétől több alkalommal napokra igazolatlanul távol maradt.⁷ A békési járási bíróság több mezőberényi gazda fegyverrejtegetési ügyében is ítélt 1951-ben. A vagyontalan Czupra Istvánt, illetve a kisparaszti háttérű Borgula Jánost ezért jogerősen egyaránt egy év hat hónapi börtönre ítélték. A járásbíróság Borgulát ugyan súlyosabb büntetéssel sújtotta, de a megyei bíróság enyhítette ítéletét. Indoklása szerint „a jelenlegi feszült nemzetközi helyzetben a fegyverrejtegetés a társadalomra különösen veszélyes cselekmény, mégis a kisparaszti osztályhelyzetű vádlottnál [...] semmiképpen sem tételezhető fel, hogy a fegyver[t] a népi demokratikus államunk elleni célzattal rejtegette”.⁸

A kedvező osztályhelyzet és a rendszer számára megfelelő politikai magatartás ugyanakkor eredményezhetett enyhe ítéletet is. A mezőberényi születésű házaspár, Földesi Gáspár és Litovecz Ilona négy hold földön gazdálkodtak egy szomszédos községben, Kamuton. 1950 augusztusában kimentek tanyájukból a közeli földjükre, rövid időre magára hagyva négyéves gyermeküket. A kisfiú egy doboz gyufát talált, amellyel véletlenül felgyújtotta a takarmányos pajtát. A szalma és a széna 90%-a megsemmisült, számos szerszámmal

⁵ MNL BéML XXV.15.c., B. 20.256/1951.

⁶ MNL BéML XXV.11.c., B. 5345/1951. Az ítélet teljes szövegét közli: Erdmann 1992, 312–318. Az ügyről bővebben lásd még Sáfár 2014, 81–85.; Sáfár é. n. Csige Varga Antal fegyelmi ügyének eredménye egyelőre nem ismert.

⁷ MNL BéML XXV.15.c., B. 339/1953.

⁸ MNL BéML XXV.15.c., B. 20.342/1951 (Czupra), illetve MNL BéML XXV.15.c., B. 20.831/1951 (Borgula).

együtt. Hasonló vétkek miatt több kulákot is halálra ítélték. A csak a munkának élő házaspárt, akiknek politikai múltja is kifogástalan volt, mindössze 50–50 forint pénzbírságra ítélték.⁹

A mezőberényi rendőrségen indult eljárás a kamuti ifj. Herpai Gábor ellen. A vád és négy tanú vallomása szerint 1953. március közepén két napon is (alkoholtól erősen befolyásolt állapotban) a vádlott azt mondta egy kamuti italboltban, hogy „megdöglött Sztálin”. Bár a tanúknál nem szerepel, a jegyzőkönyvet felvevő rendőr szerint Herpai azt is kijelentette, hogy „lehet mulatni”. A vádlott csak azt ismerte el, hogy a „mind megdöglünk egyszer” kifejezést használta. A gyulai megyei bíróság (Békéscsabán) június 29-én hat hónap börtönre és 200 forint vagyonekhozásra ítélte Herpait a demokratikus államrend elleni izgatás büntetése miatt. A Sztálinra tett megjegyzése mellett azért is, mert az akkor elrendelt fogatzárlat kapcsán kijelentette, hogy „elmúlik az is, mint minden”, amit a bíróság úgy értékelt, hogy az egész államrend elmúlására is gondolt. A Legfelsőbb Bíróság a büntetést ugyan egy év három hónapi börtönre emelte, de egyúttal megállapította, hogy a büntett az 1953-as (Nagy Imre által elrendelt) amnesztia alá esik, így azt két évre felfüggesztette.¹⁰

A súlyos ítéletek ellenére az MDP járási vezetése később úgy vélte, hogy a bíróságok munkájában „jobboldali magatartás tapasztalható”. A példák között egy berényi eset is szerepelt: egy 1954-ben elítélt kulák, Konyár Mihály 30 holdas gazda hároméves börtönbüntetésének végrehajtását ugyanis nem kellett megkezdenie, míg nincstelen bűntársainak börtönbe kellett vonulnia. Természetesen az ügy azzal zárult, hogy a bíróság Konyárt „csak a dolgozók többszöri erélyesebb követelésére szólította fel [...] büntetése letöltésére”.¹¹ Aligha valószínű, hogy ezt a dolgozók követelték, de ha mégis, akkor sem spontán módon.

Antikommunista ellenállás

Az előző esetekben tárgyalt kulákok, illetve szegényparasztok valójában semmilyen módon nem léptek fel a pártállami diktatúrával szemben. Fontos kérdés, hogy emellett létezett-e valódi ellenállási mozgalom is. Az ÁVH szerint igen: kezdeményezője a békéscsabai Puskás József volt, de a mozgalom Sarkad és Mezőberény területére is kiterjedt. Az ügy részleteit eddig nem tárgyalta a szakirodalom.¹² Az állambiztonság 1958-as összefoglalója szerint a szervezkedést Puskás 1948-ban kezdte el a csabai kisgazdapárti szervezeten belül. 1951-től voltak mezőberényi tagjai a csoportnak, elsősorban Buzás József, aki további tagokat szervezett be, de az ÁVH 1952-ben már fel is számolta a szervezkedést.¹³ Az 1953-as ítélet és a vizsgálati dosszié azonban mást tartalmaz. Eszerint a sarkadi szervezkedés indult el 1948-ban, a mezőberényi 1950-ben, a Puskás-féle pedig csak 1951-ben. Lényegében tehát három különböző szervezkedésről volt szó, amelyet állítólag Puskás fogott össze, de nyilvánvaló, hogy itt a koncepciós perek egy klasszikus vonásáról, az ún. amalgamozásról van szó: egymáshoz nem, vagy csak lazán kapcsolódó személyeket vontak össze egy monstre ügybe. A sarkadi főszervező Kovács Károly, a mezőberényi pedig Huszár János volt. Puskást és huszonegy társát a Békés megyei bíróság ítélté el 1953. május 23-án. A népi demok-

⁹ MNL BéML XXV.15.c., B. 20.471/1950. Hasonló esetekben hozott halálos ítéleteket lásd Sipos-Závada 1989.

¹⁰ MNL BéML XXV.10.c., B.832/1953.

¹¹ MNL BéML XXXV.37. 2/3. öe., 123–124. 1955. március 10.

¹² Mindössze ketten írtak róla röviden. Lásd Erdmann 2006, 16.; Vincze 2017, 6.

¹³ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 150.

ratikus államrend elleni szervezkedés kezdeményezéséért, vezetéséért akár halálos ítélet is kiszabható lett volna. Ehhez képest Puskást tizenöt évre, Kovácsot hét évre, Huszárt pedig nyolc évre ítélték. Az indoklás jelentős része szabatos jogi bizonyítás helyett politikai propaganda. A Legfelsőbb Bíróság 1953. szeptember 16-án több vádlott büntetését felemelte, a főszervezők közül csak Huszárt, kilenc évre.¹⁴

A továbbiakban (lehetőleg) csak a mezőberényi szálra összpontosítunk. Huszár mellett a „szervezkedés” középpontjában Hajdu (Hoffmann) Mihály állt, aki az FKGP helyi vezetője és a Nemzeti Bizottság elnöke is volt 1945 végétől 1949-ig. 1949 végéig a Békés megyei törvényhatósági bizottságnak is tagja volt, akkor az FKGP visszahívta, de helyére nem más került, mint Huszár János, aki a Népfront községi bizottságának is állandó tagja volt.¹⁵ A kiszegzapárt elsovadását követően a vádlottak 1950-től jártak össze azzal a céllal, hogy a pártot újjáélesszék, valamint felkészüljenek egy jövőbeli rendszerváltozásra; ennek esetén a helyi hatalom átvételére törekedtek. Az ítélet szerint a résztvevők további volt kiszegzapárttagok beszervezését vállalták, titkosan, sejtyszerűen, ami igazolja, hogy itt egy tudatosan illegális, rendszerellenes összeesküvésről van szó. Ráadásul fegyveresen, amit az igazolt, hogy polgárőrség megszervezését is tervezték, a fegyvereket pedig a Szabadságharcos Szövetség raktárából, illetve a rendőrség lefegyverzése révén akarták megszerezni. Néhány tagnál elrejtett kézi fegyvereket is találtak (a vallomások alapján úgy tűnik, ez nem az ÁVH provokációja volt, habár az egyik vádlott akkor kilenc éves lánya biztosan emlékszik arra, hogy „éjjel kiszivattyúzták a kútból a vizet az ávosok, ott »megtalálták« a pisztolyt, amit ők dobtak be oda”¹⁶). A berényi szál további fajsúlyos szereplője az endrődi Vaszkó Mihály, aki 1944–1949 között kiszegzapárt parlamenti képviselő volt, és Hajdu fiának lakodalman került be a csoportba. Ő állítólag egyszerre biztatta a szervezkedés folytatására és a fokozott óvatosságra is a csoport tagjait.¹⁷

Az ÁVH-n történt kihallgatásokból arra következtethetünk, hogy több alternatív forgatókönyv, illetve koncepció is létezett. Ügynökjelentések szerint Huszár már 1952 tavaszán kapcsolatban állt id. Antall József korábbi újjáépítési miniszterrel, aki még akkor is országgyűlési képviselő, valamint állítólag a szervezkedés irányítója volt.¹⁸ Huszár a saját őrizetbe vétele után ugyanakkor arról beszélt, hogy Antall Vaszkón keresztül irányította a mozgalmat.¹⁹ Ennek valóban nagyobb lett volna a realitása, hiszen Vaszkó 1949-ig Antall képviselőtársa volt a parlamentben. Figyelemre méltó viszont, hogy az endrődi kiszegzapárt egyetlen alkalommal sem kérdezték Antallról kihallgatásai során, holott Hajdu is beszélt a két képviselő közötti konspirációról.²⁰ A másik elejtett szál Szviridov tábornok, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetője elleni merénylet terve volt 1946-ban egy vadászaton. Ezzel Buzást akarták megvádolni. A merénylet állítólag csak azért álltak el tervüktől, mert a

¹⁴ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 1–39. A Békés megyei bíróság ítélete, 1953. május 23., illetve MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 40–44. A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1953. szeptember 16.

¹⁵ MNL BéML X.24., 1949. december 24. Huszár neve még a levéltárban található utolsó, 1950. december 20-i Népfrontülés jegyzőkönyvében is szerepel.

¹⁶ Fekete Ivánné Abonyi Márta (1943) visszaemlékezése. (Szeged, 2025. július 1.)

¹⁷ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 22–23.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-112405, 12., 35.

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-112405/1, 124.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-112405/2, 11–34. (Vaszkó), illetve 37. (Hajdu). Antall neve a perben sem merült fel.

tábornok ígéretet tett a svábok hazahozatalára.²¹ Egyes források arra utalnak, hogy a szervezkedés vezetőjévé eleinte Abonyi Árpádot akarták megtenni. Az 1953. januári kihallgatások bizonyítani akarták, hogy ő szervezte be a legtöbb embert, illetve a katonai előkészületeket is irányította. Később Huszár került előtérbe, amit azzal indokoltak az ÁVH-sok, hogy Abonyi értelmiségi irányvonala háttérbe szorult a kulákok szervezkedése mögött. (Abonyi a háborúban őrmesterként szolgált, később községi számvevőként dolgozott.)²² Az értelmiségi és a katonai vonalat erősítette Perjés András agronómus, akit nem állítottak bíróság elé,²³ valamint Putnoki István volt százados.²⁴

Több esetben átüt a jegyzőkönyvek szövegén a *lingua securitatis*, az állambiztonsági nyelv. Számtalan esetben adják a terheltek szájába, hogy „rendszerátalakítást” akartak. Figyelemre méltó, hogy ez a fogalom tehát az ÁVH szóhasználatából származik. Szintén nem túl valószínű, hogy egyszerű parasztemberek fogalmaztak volna úgy, hogy „különböző demokráciaellenes beszélgetés[ek]t folytattunk”, vagy éppen „féktelen demokráciaellenes rágalmakat szórtunk”.²⁵ Ide sorolható Huszár 1952. december 12-i vallomása: „A beszerzéseket úgy hajtottuk végre, hogy [akiket] a csoportvezetők [...] be akartak szervezni, előbb tanulmányozták, s amikor meggyőződünk arról, hogy számunkra megbízható, úgy azokat beszerveztük.”²⁶ Hasonlóan kiérződik az ÁVH-s nyelvezet Vaszkó első vallomásából: „Egy ilyen irányú szervezkedést csak illegálisan lehet létrehozni. [...] Beismerem, hogy az illegális dem.ellenes szervezkedés[t] dem.ellenes beállítottságonál fogva hoztam létre.”²⁷

Bár néhány vádlott megérte az 1989-es rendszerváltást,²⁸ feltehetően nem készült velük olyan interjú, amelyben már félelemtől mentesen nyilatkozhattak volna évtizedekkel korábbi tetteikről. A rendelkezésre álló egyoldalú források csak a kommunista rendszer szempontjából mutatják be az eseményeket, így nehéz rekonstruálni, hogy vajon valódi szervezkedésről van szó, vagy csak az ÁVH fújta fel az esetet. Annyi bizonyos, hogy a vallomásokat eltorzították. Huszár az ügyészégi kihallgatásán ezt mondta: „Az ÁVH előtt én azt nem vallottam, hogy a szervezkedés[t] sejtyszerűen akartuk felépíteni. Nem is tudtam, mi az a sejtyszerűség”. „Arról [...] nem volt szó, hogy segítséget nyújtunk az esetleg bevonuló nyugati csapatoknak.” Beszámolt a Puskással való találkozásairól, de a csabaiakat „örültek-

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-112405/1, 216–217., 254–258. Az ÁVH szerint a merénylet történetét maga Buzás találta ki, hogy félrevezesse a nyomozókat. ÁBTL 3.1.9. V-112405/1, 273.

²² ÁBTL 3.1.9. V-112405/1, 169–170., ÁBTL 3.1.9. V-112405/2, 54., 83–84., 107–130. Az Abonyira irányuló kezdeti nagyobb figyelem talán abból is adódott, hogy kihallgatói eleinte összetévesztették „Aponyi Alberttel” (ÁBTL 3.1.9. V-112405/2, 54.). Huszár Puskással szembeni ellenérzései is részben azért alakultak ki, mert a Puskás értelmiségi vonalat vitt (ÁBTL 3.1.9. V-112405/2, 74.).

²³ ÁBTL 3.1.9. V-112405, 83., 332., 332/8.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-112405/2, 200–210.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-112405/1, 172.; ÁBTL 3.1.9. V-112405/2, 201. (Hasonló formula látható a 163. oldalon is.)

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-112405/1, 129.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-112405/2, 20.

²⁸ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 45–51. A Legfelsőbb Bíróság végzése és igazolásai, 1990. március 9. – 1995. április 28. Abonyi és Huszár 2000 januárjában a Szabad Magyarországért Emléklapot is átvehette Békéscsabán. *Békés Megyei Nap*, 2000. január 5. 5. Abonyi 2004-ben hunyt el, de életéről nem készült vele interjú. Fekete Ivánné Abonyi Márta (1943) visszaemlékezése. (Szeged, 2025. július 1.)

nek” nevezte.²⁹ Vallomásának ezen elemeit Hajdu is megerősítette. Ő is azt mondta, hogy az ÁVH-n felvett jegyzőkönyv „nem mindenben felel meg a valóságnak, mégis aláírtam, mert következményektől tartottam”. „Arról tudtommal nem volt szó, hogy a bevonuló nyugati csapatokat fegyveresen támogatjuk.” Kétszer is nyomatékosította, hogy „a rendőrség lefegyverzéséről nem volt szó”. „A csabai ember a Horthy rezsimet akarta visszaállítani, mi pedig polgári demokráciát akartunk.”³⁰ Buzás és a többiek is hasonlóan vallottak, szinte kivétel nélkül tagadták a szervezkedést, vagy hogy bárkit is beszerveztek volna. Még két idézet: „az összejövetelek célja inkább csak baráti borozgatás volt és beszélgetés, nem pedig a szervezkedés”. „Én csak az ÁVH-nál tudtam meg azt, hogy illegális szervezkedés tagja vagyok.”³¹ Figyelemre méltó, hogy a tárgyalási jegyzőkönyvben mégis szinte minden terhelt – talán csak Putnoki kivételével – elismerte a szervezkedést, néhányan (például Hajdu és Buzás) a sejtyszerű felépítésről is beszéltek, ami arra utalhat, hogy addigra sikerült őket újra megfélemlíteni. Az ÁVH-n tett vallomásaik számos részletét ugyanakkor többen is visszavonták. Hajdu közölte, hogy a kihallgatáson azért írta alá a vallomását, mert össze volt törve. Buzás azt mondta, azért vallott, hogy ne verjék meg, valamint (Huszárral együtt) azt jelezte, hogy a fogdában Vaszkó átkiáltott nekik, hogy vállaljanak el mindent, a bíróságon ügyis tisztázhatják magukat (ebben sajnos tévedtek). Enyedi József és Varga Imre egyaránt úgy nyilatkozott, hogy az alhadnagy elferdítve diktálta le a vallomását, de „ráhagyták”. Putnoki visszavonta beismerését, miszerint ő volt a katonai vezetője a mozgalomnak. Korábban azért vallott, hogy a családját ne zaklassa tovább az ÁVH. Enyedi tagadta, hogy féktelen rágalmakat szórt a népi demokráciára. Huszár és Hajdu hangsúlyozta, hogy egy *esetleges* rendszerváltozásra, de csak a községi hatalom átvételére készültek, ám ennek előmozdításáért nem tettek semmit. Kiemelték, hogy a valódi céljuk az FKGP működésének fenntartása volt. Hajdu és Abonyi ismerte csak el, hogy a fegyverekről szó volt egyáltalán.³²

Hajdu Mihály 1958-ban leszögezte, hogy ő az FKGP-nek mindig – tehát 1947 után is – a balszárnyához tartozott, s 1945 után az MKP-val teljes egyetértésben dolgozott. Baloldaliságát a községi tanács és az MSZMP pártszervezet is igazolta, azzal együtt, hogy 1956 őszén semmilyen „ellenforradalmi” cselekményben nem vett részt.³³ Enyedi valóban rendelkezett fegyverrel, amit önvédelmi célból és engedéllyel tartott 1939-től, miután a nyilaskok megverték. Az, hogy 1945 után nem szolgáltatotta be, általa is elismert büntett volt.³⁴

²⁹ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 213–216. Huszár János ügyészégi kihallgatása, 1953. február 14. (Ügy tűnik, rajta kívül egyetlen berényi „szervezkedő” sem találkozott Puskásékkal.)

³⁰ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 217–218. Hajdu Mihály ügyészégi kihallgatása, 1953. február 14.

³¹ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 225., 228. Enyedi József, illetve Putnoki István ügyészégi kihallgatása, 1953. március 24.

³² MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 349–373. Tárgyalási jegyzőkönyv, XI–XXII. rendű terheltek.

³³ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 774., 777–778., 896. Hajdu Mihály kérelme, 1958. augusztus; Schidt György VB-elnök véleménye, 1958. szeptember 30.; Kürti Lászlóné párttitkár véleménye, 1958. október 1. Külön kiemelendő, hogy már 1953-ban, az elsőfokú ítélet kihirdetése után kiállt Hajdu mellett Eperjesi, sőt a kommunista Bányász József is. Uo. 894. 1953. június 7.

³⁴ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 690. Enyedi József kérvénye, 1963. június 15.

Putnoki viszont többször hangoztatta, hogy ártatlanul ítélték el, bizalmas körben azt is kijelentve, hogy „az egész eljárás csak koncepció volt”.³⁵

Putnoki esetét 1956 augusztusában vizsgálták felül, javasolva hátralévő büntetése felfüggesztését. Az indoklás szerint: „Az egész összeesküvés és szervezkedés baráti körre tagozódott, akik több alkalommal összejöttek és az akkori politikai helyzetet beszélgetés közben megtárgyalták. [...] Háború esetén az elsorvadt és meggyengült kisgazdapártot akarták visszaállítani és a hatalmat azon keresztül megragadni.”³⁶ A „szervezkedés” mezőberényi vezetői 1956 folyamán szabadultak ki: Buzás júniusban, Putnoki szeptemberben, a többiek viszont csak a forradalom következtében, s emiatt Huszár, Hajdu, Abonyi és Enyedi is visszakerült a börtönbe 1957 elején – pedig egyikük sem vett részt a forradalomban. Abonyi és Enyedi 1957-ben, Huszár és Hajdu csak 1958 tavaszán szabadult ki ismét – büntetésének csökkentésével, illetve próbaidőre történő elengedésével. (Az ügyben szereplők közül a 1956-os forradalom berényi eseményeiben csak Buzást és Perjést láthatjuk majd viszont.)

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Mezőberényben nem államellenes szervezkedés folyt, hanem kísérlet történt a Kisgazdapárt működésének fenntartására, illetve felújítására. Mivel az FKGP-t nem tiltották be, ez nem volt illegális. A rendszerváltozás bekövetkeztére a vádlottak valóban vártak, a nyugatiak bevonulásában reménykedtek, de ennek fegyveres elősegítésére semmilyen lépést nem tettek. Mindezt az elsőfokú ítélet utáni fellebbezésekben is hangoztatták,³⁷ de a bíróságot nem az igazság érdekelte, hanem a koncepció „igazolása”. Ami Puskást illeti: ő éppúgy lehetett egy naiv összeesküvő, mint ÁVH-s provokátor.

Az 1956-os forradalom kezdete és átmeneti győzelme

A forradalom természetesen érintette a települést, de az események csendesebbek voltak, mint a megye más térségeiben. A megye forradalmáról szóló munkák többnyire meg sem említik Mezőberényt, s emellett a rendelkezésre álló források is szűkösek. Az állambiztonság szerint október 27-én Békéscsabáról érkező személyek indították el az eseményeket, s a kulákok azonnal csatlakoztak hozzájuk, majd még aznap elhatározták, hogy másnap nagygyűlést tartanak. Ezen az előkészítő gyűlésen állítólag Tőkei Ferenc vasutast akarták a forradalmi tanács élére állítani.³⁸ A községi tanács VB által 1957 márciusában készített összefoglaló szerint ezen a napon a vidéki diákok indították el az eseményeket: a műegyetemi október 22-i gyűlésen elfogadott 16 pont kinyomatását követelték, levették a vörös csillagokat és a népköztársasági címet, a Rákosi- és Sztálin-utcatáblákat. Az irat szerint Czige József VB-titkár erősen támogatta a diákokat. Tőkei a községi hangoshíradón beszédet akart mondani.³⁹ Október 28-án Bereczki Lajos ügyvéd szervezte meg a községháza előtti nagygyűlést, amelyen Juhos József is felszólalt, azt fejtegetve, hogy a magyar népnek saját kezébe kell vennie sorsa irányítását.⁴⁰ Ekkor alakult meg a 49 főből álló forradalmi tanács, amelynek elnökévé Juhost választották meg. Helyettese Tőkei, titkára pedig Bereczki lett. A tagok közül megválasztottak egy hét főből álló intézőbizottságot is, melynek a

³⁵ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 725. A békési rendőrkapitány véleménye, 1966. november 15.

³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-59865, 94.

³⁷ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 593–596. Huszár János fellebbezése, 1953.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14978, 151.

³⁹ MNL BéML XXIII.747.d. 25. doboz, 771/1957.

⁴⁰ Dányi 2006, 154.

fenti három vezetőn kívül tagja lett Magyar Imre, a helyi rendőrőrs parancsnoka is. Hús fő polgárőrséget (későbbi nevén nemzetőrséget) állítottak fel, emellett felhívták a lakosságot, hogy tartózkodjanak az erőszaktól és a személyes bosszúktól. A forradalmi tanács a munka folytonossága mellett is kiállt, kérve, hogy „a község minden dolgozója hétfőn reggel jelentkezzen munkahelyén”. Megfogalmaztak egy tizenöt pontos programot, amely többek között a szovjet csapatok távozását, szabad választásokat, sztrájkjogot, munkástanácsok megalakítását, a normák eltörlését, egyéni parasztgazdaságokat (tehát a téeszék felszámolását), az államvédelmi szervek felszámolását, Rákosi és Gerő bíróság elé állítását követelte.⁴¹ A forradalmi tanácsba néhányan a volt szociáldemokrata politikust, Eperjesi (Eiler) Andrást is jelölték, de a tömeg egy része „nem kell” kiáltással megvétózta ezt. Eperjesi utólag azt mondta egy ügynöknek, hogy ez nagy megkönnyebbülést volt számára, mivel egyébként sem vállalta volna a megbízást.⁴²

Ha hinni lehet a kádári politikai rendőrségnek, az október 28-i gyűlésen megjelent a miskolci egyetemisták küldötte, Hoffmann András is, aki állítólag az AVH-sok elleni fizikai erőszakra bujtogatta az összegyűlteket. Sőt, azokat a rendőröket is „ki kell nyírni”, akik nem állnak a forradalmárok mellé. A diákokat arra hívta fel, hogy utolsó csepp vérükig harcoljanak.⁴³ A történet aligha mondható hitelesnek. Szintén nem igazolható az a rendőrségi jelentés, amely szerint még 28-án hajnalban fegyveres harc zajlott a katonaság és a forradalmárok között.⁴⁴ A községi tanács VB 1957-es összefoglalója csak általában utal a vidéki diákok szerepére. Kiemeli viszont Szeider József kulák szerepét, aki még a gyűlés kezdete előtt állítólag rátámadt a tanácselnökre és a párttitkára, szidalmazta őket. A gyűlés résztvevőinek számát 300 iskolás gyermek mellett 300–400 fős felnőtt tömegre taksálta. A forradalmi tanács tagjai közül 38 főt sorolt fel név szerint is. Értékelése szerint a gyűlésen „túlsúlyban volt Horthy-tisztek, csendőrök, kulákok, kupeczek, az elmúlt években elítélt egyének” vettek részt. Az irat szerint a nemzetőrség tagjai már 28-án este feldúlták a kommunisták lakásait, egyeseket le is tartóztattak.⁴⁵

A forradalmi tanács egyik tagja, Majdán György a későbbi vádak szerint még aznap indítványozta, hogy a régi nagyközségi tanács Végrehajtó Bizottságának tagjait „ki kell separálni”, de a forradalmi tanács többsége ehhez nem járult hozzá. Vallomásában Majdán tagadta, hogy a VB-tagok eltávolítását javasolta volna, csak azt ismerte el, hogy egy 5–6 főből álló új bizottság felállítását indítványozta.⁴⁶ A kádári politikai rendőrség szerint ugyanakkor a VB-tagokat aznap elzavarták, a tanácsházán az „október előtti vezetők arképeit, a dekorálást, [a vörös] csillagokat leverték, összetaposták, és az ablakon kidobálták”. Ugyanezen forrás szerint a nemzetőrség tagjai később több kommunistát elzavartak vagy

⁴¹ MNL OL M-KS 290. f. 26. őe. Másolatát lásd: BéML, Erdmann Gyula 1956-os gyűjteménye, 11. doboz. Az október 28-i alakuló ülés jegyzőkönyvét (a 15 pontos követelés nélkül) közli: Erdmann 2008, 178–180. Ld. még Erdész 2001, 6.

⁴² ÁBTL 3.1.2. M-15332, 46. 1968-ban befejezett önéletrajzában a korszellemnek megfelelően ellenforradalomnak minősítette az eseményeket, és jogosnak tekintette tartózkodó magatartását. Eperjesi 2020, 190–191.

⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-14978, 152. Mindezt megerősíteni látszik a „Berta” fedőnevű ügynök jelentése is, amely név nélkül utal a hangulatot leginkább fűtő miskolci diákra. ÁBTL 3.1.2. M-15332, 18.

⁴⁴ Kajári 1996, 16.; Erdmann 2008, 185.

⁴⁵ MNL BéML XXIII.747.d. 25. doboz, 771/1957.

⁴⁶ MNL BéML XXV.10.c., B. 188/1958. Közli: Erdmann 2008, 182–184.

letartóztattak, házkutatásokat tartottak, sztrájkokat szerveztek. Ennek főkolomposai az irat szerint Guth József és Burai Pál voltak, akiket 1944 előtt nyilas párttagnak, illetve SS-katonának minősít az irat. A forrás állításai azonban nem tekinthetők bizonyítottaknak.⁴⁷ Az 1953-ban szervezkedés vezetéséért elítélt Huszár János is feltűnik a nemzetőrség felsorolt tagjai között. Valójában tudjuk róla, hogy csak 1956. október 31-én szabadult ki a börtönből (rabként a csolnoki bányában dolgoztatták), s onnan Abádszalókra ment a családjához, ahová november 2-án érkezett. Mezőberénybe csak decemberben költözött vissza, így a nemzetőrségben nem játszhatott szerepet.⁴⁸ Az operatív dosszié a forradalmi bizottság 19 tagjának, míg a nemzetőrség esetén 29 főnek a nevét sorolja fel. Előbbinek a tagjait inkább csak a párt, a kormány és Szovjetunió elleni uszítással, illetve szervező, irányító tevékenységgel vádolja, néhányuknál megjegyvezve, hogy „komolyabb ellenforradalmi tevékenységet nem fejtett ki”. A bizottság tagjai között feltűnik Buzás József, a szervezkedésért 1953-ban már elítélt kiscsiga, aki „igen erősen követelte nyílt tömeg előtt a többpártrendszer létrehozását”. A 19 tag között nem tüntetik fel Bereczkit. A tagok közül 17 főnél szerepel az osztályhelyzet. Közülük alig két fő volt kulák, öt középparaszt, öt kisparaszt, kettő kisiparos, egy munkás és kettő értelmiségi. Nehéz lenne azzal érvelni, hogy ők reprezentálnák a horthysta reakciót. Csak pár főnél szerepel volt nyilas, csendőr stb. megnevezés, de itt sem lehetünk biztosak abban, hogy nem rágalomról van szó. A politikai rendőrség szerint a nemzetőrség csak október 29-én alakult meg, élén Tőkeivel. Megnevezett tagjainak szociális összetétele hasonló a forradalmi tanácséhoz: két kulák, egy középparaszt, hat kisparaszt, hét munkás, egy kisiparos, további 2–3 fő értelmiségi jellegű munkát végzett (gazdatiszt, távirászt stb.). Az osztályhelyzet többükénél nincs feltüntetve, különösen akkor, ha „más ellenforradalmi tevékenysége nem ismeretes” minősítés szerepelt a név mellett.⁴⁹

Október 29-én szervezték meg az első munkástanácsokat, például a gépállomáson és a téglagyárban. Ezek megalakulása után a „kommunista funkcionáriusokat az üzemekből azonnali hatállyal eltávolították”.⁵⁰ Több forrás is említi, hogy ezen a napon az „ellenforradalmárok” – Kürti Lászlóné helyi MDP-titkár szerint Juhos vezetésével – a pártbizottság épületében is átvették a hatalmat. Kürtiné nem volt hajlandó átadni nekik a kulcsokat, amire Juhos durván szidalmazni kezdte őt. Ennek hatására Bereczkiék állítólag kizárták Juhost a forradalmi tanácsból, mire ő egy fegyveres „körösladányi banda” élén őrizetbe vette Kürtinét.⁵¹ Putnoki István 1960-as vallomása szerint Juhos dicsekedett neki a pártház általa veze-

⁴⁷ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 151–152. Itt még id. Guth Józsefről (szül. 1917) van szó, de később a forrás azt állítja, hogy ifj. Guth József ipari tanuló (szül. 1941) volt a nemzetőrség tagja, sőt 15 éves kora ellenére egy napig annak parancsnoka. Uo. 188. A dekorációk leszaggatásával vádolt Majdán Györgyöt e vádpont alól felmentették 1958-ban. Erdmann 2008, 184.

⁴⁸ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 602. Huszár János kegyelmi kérvénye, 1957. március 7. Később a községi tanács is igazolta, hogy 1956-ban nem játszott semmilyen szerepet. Uo. 643. 1960. április 12.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 185–191. Ugyanezen dosszié egy másik pontján van egy másik felsorolás, ahol jóval több, pontosan 42 forradalmi bizottsági tagot sorolnak fel, illetve szintén 29 nemzetőrt. A 42 fős listában már lényegesen több kulákszármarzású tagot neveznek meg (15 főt), második legnépesebb csoportot is a középparaszt (vagy egyszerűen paraszti) eredetűek teszik ki 11 fővel. A 29 fős nemzetőri lista abban különbözik a másiktól, hogy ezen Tőkei nem szerepel, helyette első helyen, tehát parancsnokként Guth József áll. ÁBTL 3.1.5., O-14978, 155–159.

⁵⁰ MNL BéML XXIII.747.d. 25. doboz, 771/1957.

⁵¹ MNL BéML XXIII.747.d. 25. doboz, 771/1957. Kürtiné visszaemlékezését idézi: Jakab 1973, 480.

tett feldúlásáról. Állítólag azt is kijelentette, hogy keményebb kézzel kellett volna fellépni a kommunisták ellen: össze kellett volna fogdosni és elvitetni őket.⁵² A jelzett események feltehetően valóban megtörténtek, Juhos leváltása körül azonban jelentős a bizonytalanság. A községi tanács VB 1957-es összefoglalója egyáltalán nem utal erre, Kürtiné emlékezése mellett Guth József vallomása tartalmazza, s feltehetően ennek alapján az állambiztonság összefoglalója is azt állítja, hogy Juhos helyett Perjés András lett a forradalmi tanács elnöke.⁵³ Hangsúlyozni kell, hogy ha így történt volna, akkor erről jóval több forrásnak kellene beszámolnia.

A forradalmi tanács tagjai október végén a község üzemeiben tehát munkástanácsokat hoztak létre. Az állambiztonság szerint a munkástanácsok főleg tüntetéseket, sztrájkokat szerveztek, jogtalan sztrájkpénzeket fizettek ki, továbbá kommunista vezetőket váltottak le posztjaikról. Felsorolják a II. sz. Téglagyár, a Malomipar, a Földművelésügyi, a Gépálmás és az Alföldi Szövőgyár munkástanácsainak általuk ismert tagjait. Egyiküknél sem szerepel a kulák származású, illetve más osztályidegen minősítés, többnyire kis- és szegényparasztok, kisiparosok, munkásszármazásúak.⁵⁴

Munkástanács alakult az egyik mezőberényi KTSZ-ben is, amelynek élére Monostori Józsefet választották meg. Október 31-én a KTSZ-ben gyűlést tartottak, ahol Monostori a felszólalásában a szövetkezet addigi elnökéről (egyben párttitkáráról), Szabados Mártonról azt mondta, hogy „kiszolgálta a Rákosi–Gerő és Hegedüs-féle hazaárulókat” és „igen tevékenyen támogatta a rendszert. Sok bért megtakarított a rendszer számára, amely nem volt más, mint a dolgozóktól elvont falatok ára.” Több résztvevő azt is hozzátette ehhez, hogy Szabados „puccsot akar szervezni” a munkástanács ellen. Ennek hatására Szabadost titkos szavazással leváltották, helyére Monostori került, aki azonban még aznap este le is mondott erről a posztról. Monostorit később azzal is vádolták, hogy sztrájkokat szervezett a szövetkezetben, ám ezt a tanúvallomások megcáfolták, így ez nem súlyosbította kiszabott büntetését. A KTSZ-ben tehát a forradalom alatt is folyt a munka.⁵⁵

A község régi funkcionáriusai a forradalom idején nemcsak elvesztették pozícióikat, de mozgásszabadságuk is korlátozott volt. Czigle József VB-titkárt maga Juhos József, a forradalmi tanács elnöke bújta el. Ugyanő védelmet ígért három Budapestről érkezett ÁVH-snak is. Október 30-án őrizetbe vették Madarász Pált és Madarász Pálnét is.⁵⁶

A korábbi pártok közül csak a Kisgazdapárt újjászervezéséről szólnak a források. Az állambiztonság szerint Stefanovics Pál volt kisgazda lakásán gyűltek össze tizenötén, hogy újra megalakítsák a párt szervezetét, illetve kidolgozzák a programját. Ebből kilencet név szerint felsorolt a politikai rendőrség jelentése, köztük id. Hajdu Mihályt, akivel együtt összesen hetet minősítettek kulák származásúnak.⁵⁷ Egy ügynökjelentés szerint ezen az előkészítő megbeszélésen november 4-re tűzték ki az FKGP nyilvános újjáalakuló gyűlését, de erre a szovjet támadás miatt nem került sor.⁵⁸

⁵² ÁBTL 3.1.9., V-59865, 34.

⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-14978/172, 21.; ÁBTL 3.1.5. O-14978, 151.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 191–194.

⁵⁵ MNL BéML XXV.10.c., B. 721/1957.

⁵⁶ Dányi 2006, 154–155.; Dányi 1992, 8–9.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 194–195. Idősebb Hajdu Mihály az eddig említett Hajdu Mihály apja volt.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-15332, 28–29.

A forradalom leverése és utóvédharcai

1956. november 4-én megindult a szovjet hadsereg elsőprő erejű hadművelete, amely erőszakkal vetett véget a forradalomnak. E napok berényi eseményeiről az 1973-as várostörténeti monográfia ezt írta: „november 4-én Stibán Ádám lakásán gyűlt össze 10–12 párttag, akik elhatározták az MSZMP megalakítását. Másnap, november 5-én, délelőtt 8 órakor, a községi pártbizottságon megalakították az MSZMP-t, és ideiglenes vezetőséget választottak”, Kürti Lászlónéval az élükön. Céljuk a rendőrség visszaállítása, egy fegyveres őrség megszervezése volt. Magyar Imre, a rendőrség őrsparancsnoka állítólag még 5-én visszatért a pártállami erők oldalára, sikerült lefegyvereznie a nemzetőrséget és megerősíteni a rendőrséget az MDP-tagokból verbuvált karhatalmistákkal. A járási rendőrkapitányság november 8-án visszaállította hivatalába a régi tanácsszerveket is.⁵⁹

A forradalmi szervek és a régi-új községi pártvezetés között nem feltétlenül volt éles elentét. Legalábbis erre utal az a tény, hogy 1956. november 16-án a községi tanács rendkívüli VB-ülést tartott, ahol Schidt György VB-elnök, Kürtiné és több más tag részvételével új, bár hangsúlyozottan ideiglenes VB-titkárt választottak. A tanács megalakulása óta e posztot Czige József töltötte be, aki utoljára az április 25-i ülésen vett részt (augusztus 22-től már a távollevők között sem tüntették fel). Schidt Tőkei Ferencet javasolta „ideiglenes titkárhelyettesnek”, és a később „az ellenforradalom helyi vezeterei” közé sorolt Tőkeit meg is választották, meghozzá ellenszavazat nélkül.⁶⁰ A régi-új vezetés azt is kifejezésre juttatta, hogy a forradalmi tanácsban „a józan ítélőképességű emberek” domináltak.⁶¹

A pártállami rendszer visszaállítása Mezőberényben is több hétig tartott. Rengeteg röp-cédula jelent meg a községben, amely a Kádár-kormány elleni ellenállásra buzdította a lakosságot és az orosz hadsereg távozását követelte.⁶² Novemberben az üzemi munkástanácsok álltak a berényi ellenállás élére.⁶³ December 7-én 1400–1500 főből álló tömeg vonult fel a községben⁶⁴ – feltehetően ez volt az országsszerte megrendezett néma tüntetés helyi felvonása. Másnap újabb nagy tüntetésre került sor. Rendőri jelentések szerint a piactéren a tömegből valaki lövést adott le. A tüntetők ezután a rendőrörs elé vonultak, megkísérelték a rendőrök lefegyverzését, és itt is használták fegyvereiket. Miután e rendőrség erősítést kapott és az őrsparancsnok „tölts!” parancsot adott ki, a tömeg feloszlott. December 9-én már csak egy kisebb tömeg verődött össze a piactéren, amely ismét kísérletet tett a rendőrség lefegyverzésére. Az őrsparancsnok, Magyar Imre törzsőrmester fegyverrel lépett fel, de szerencsére csak riasztólövésekkel.⁶⁵ Kürti Lászlóné visszaemlékezése szerint az események kissé másként játszódtak le. Emlékei szerint december 1-jén egy kb. 400 fős néma tüntetés zajlott le, a december 9-i rendőrség előtti demonstrációnak pedig két szovjet tank megjelenése vetett véget. Információi szerint a végleges községi MSZMP-szervezet megalakítására november 24-én került sor.⁶⁶ Hamar újjászervezték a politikai rendőrséget is. A

⁵⁹ Jakab 1973, 481.

⁶⁰ MNL BéML XXIII.747.b. 6. kötet, 1956. november 16.

⁶¹ Erdész 2001, 6.

⁶² ÁBTL 3.1.5., O-14978, 152.

⁶³ Erdész 2001, 6.

⁶⁴ Kajári 1996, 413.

⁶⁵ Kajári 1996. Egyetérthetünk Erdmann Gyula értékelésével: „Feltűnő, hogy ilyen eseményeket – ha megtörténtek – nem követett ügyészi, majd bírósági eljárás.” Erdmann 2008, 185.

⁶⁶ Jakab 1973, 481.

régi ügynöki hálózatot november–december fordulóján aktivizálták újra. 1957 januárjában alakult meg a politikai nyomozó csoport, az új állambiztonság helyi egysége. Addig a volt ÁVH-sokból álló karhatalmisták végezték az operatív munkát. Január után megindult a letartóztatások folyamata, illetve a besúgóhálózat további kiépítése is.⁶⁷

Végeredményben a községben zajló forradalmi események szerencsére nem követeltek véráldozatot. Mezőberényi halottai így is voltak 1956-nak. Borgula András és Kolozsi István a fővárosi harcokban kapott halálos lövést, Harmati Imrét pedig Békéscsabán, szolgálat közben lőtték le a bevonuló szovjetek. Kemény Pál a karcagi forradalmi bizottság tagja volt, 1957 márciusában a pufajkások verték agyon.⁶⁸

Az 1956 utáni megtorlás folyamata

A megtorlás is viszonylag kevésbé érintette a települést. Bár 1958-ban a politikai rendőrségnek pontos listája volt a forradalmi tanács, a nemzetőrség, a munkástanácsok tagjairól, a legtöbbjüket nem vonták felelősségre. Kifejezetten az 1956. őszi tettei miatt alig két ügyben indult el bírósági eljárás, további két „ellenforradalmi bűntettet” már 1957-ben elkövetett cselekményért indítottak. Mindennek okai között meg kell említeni, hogy Mezőberénynél jóval súlyosabb események zajlottak le országszerte. Bár a politikai rendőrség túlzó módon próbálta a helyi eseményeket veszélyes ellenforradalmi tettek sorozataként feltüntetni, valójában nem ez volt a helyzet. A forradalmi tanácson belül még a kádárista történetírás szerint is volt egy mérsékelt szárny (élén Bereczki Lajossal),⁶⁹ amely ellen az MSZMP sem kívánt pereket indítani. (Bereczki 1958-tól a községi tanács VB tagja lett.) Mint láttuk, a forradalom helyi résztvevői zömmel kis- és középparaszti sorból származtak. A kádári megtorlás tipikus jellegzetessége volt, hogy továbbra is alkalmazta az osztályszempontú bíraskodást. A kisparasztkok, munkások esetében hajlamos volt arra is, hogy „megtévesztett dolgozónak” minősítse őket és eltekintsen a felelősségre vonástól. A kulák, volt csendőr, nyilas kategóriába tartozó személyeket, valamint a fegyveres harcokban részt vevőket viszont gyakran a törvényi lehetőségnél is súlyosabb büntetésekkel sújtották.

A fentiek következtében Mezőberényben is a nemzetőrség osztályellenséghez tartozó tagjai voltak a legveszélyeztetettebbek. Tőkei Ferenc vasutasként ugyan nem volt feltétlenül osztályidegen, de a nemzetőrség parancsnokaként nyilván eljártak volna ellene, ha 1957-ben nem halt volna meg.⁷⁰ A nemzetőrség másik megnevezett parancsnokát, Guth Józsefet „mint szegényparaszt származású[az] elkövetett cselekményéből kifolyólag REF. [rendőri felügyelet – B.P.] alá helyeztük”, tehát megfelelő származása miatt nem vádolták meg. A tagok közül Burai Pált disszidálási kísérlet közben vették őrizetbe, így 1958-ban börtönben ült.⁷¹ Rendőri jelentés szerint 1956. december 29-én izgatás és szervezkedés miatt őrizetbe vették G. P. hét holdas egyéni gazdát, mezőberényi lakost.⁷² Buzás Józsefet 1957. február 18-án közbiztonsági őrizetbe helyezték (vagyis internálták), amit 1957. októ-

⁶⁷ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 153.

⁶⁸ Halotti anyakönyvi kivonatukat Henger Péter helytörténésztől kaptam meg, amiért köszönetemet fejezem ki.

⁶⁹ Jakab 1973, 479.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 188.

⁷¹ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 151–152.

⁷² Kajári 1997, 400.

ber 18-án megszüntettek, bírósági eljárás nem indult ellene.⁷³ 1957 áprilisától „preventív és közbiztonsági őrizetbe volt helyezve” Tóth László, aki a gépállomás munkástanácsának titkáráként tüntetéseket szervezett, gyűléseken tartott beszédeket. Legnagyobb bűne azonban feltehetően az volt, hogy kommunista funkcionáriusok – többek között a gépállomás vezetőjének – eltávolításában vett részt.⁷⁴ Juhosról csak egy állambiztonsági listáról ismert, hogy szintén internálták.⁷⁵ Ha valóban elkövette volna a Kürtiné által neki tulajdonított atrocitásokat, akkor logikus lépés lett volna, hogy büntetőpert indítsanak ellene, de erre nem került sor. Nem jelentéktelen azok száma sem, akiket azért nem állítottak bíróság elé, mert – a régi hálózat 1957-es újjászervezését követően – új informátorként őket is bevonták az állambiztonság munkájába. Döntő többségüket terhelő alapon kényszerítették jelentések írására, nyilván főleg 1956-os szerepükkel, bíróság elé állítással zsarolva meg őket. Ide tartozik Perjés András is, aki a kádárista nyomozók állítása szerint a forradalmi tanács egyik vezető tagja volt.⁷⁶ Figyelemre méltó, hogy őt 1953-ban sem vonták büntetőjogi felelősségre, pedig részt vett Huszár szervezkedésében.

A forradalom tényleges vezetői közül Majdán György perének a legnagyobb a jelentősége, rajta kívül még Monostori Józsefet ítélték el tényleges 1956-os cselekmények miatt. Mivel esetük háttéréről már korábban szó volt, ezúttal csak a per és az ítélet ismertetésére szorítkozunk. A kulák származású Majdánt részben a már tárgyalt október 28-i községközi felszólalása, részben pedig a következő heti piacnapok egyikén tett (szintén állítólagos) kijelentéséért vádolták a népi demokratikus államrend elleni izgatással. A vád szerint a piacon a kommunisták felakasztásáról beszélt, amire ő maga is vállalkozott volna. A vádlott e vádakot is tagadta, és igyekezett alibit igazolni, ám a bíróság meg sem hallgatta a tanút. A terhelőn valló tanúk egyike viszont az a Hermeczki Sándorné volt, aki a Rákosi-korszakban az MNDSZ (a pártállami nőszövetség) vezetője volt. Majdánt első fokon 1958. március 19-én a megyei bíróság egy év négy hónapi börtönbüntetésre, valamint ezer forintig terjedő vagyonelkobzásra ítélte. Mind a vád, mind a védelem fellebbezett, ám a Legfelsőbb Bíróság július 15-én elutasította a beadványokat, jóváhagyta az elsőfokú ítéletet, bár annak indoklását kissé módosította.⁷⁷

Az értelmiségi származása miatt szintén nem preferált osztályhelyzetű Monostori Józsefet is államrend elleni izgatásért ítélte el a megyei bíróság 1957. december 5-én. Büntetése hat hónap börtön lett, azonban annak végrehajtását három évre felfüggesztették. Az indoklás szerint bár fellépésében „van Szabados Márton elleni él is, elsősorban a népidemokratikus rend volt érintve” abban, mert a vádlott „Rákosi és Gerő személyét a népidemokratikus rendszerrel kötötte össze, és úgy tüntette fel a kijelentésein keresztül [a] rendszert, mint hogyha az a dolgozókat kiuzsorázta volna”. A vádlott először nem ismerte el bűnösségét, de

⁷³ MNL BéML XXV.10.b, B.001/1953., 681. Buzás József kérvénye az Elnöki Tanácshoz. A községi MSZMP-szervezet később igazolta, hogy az „ellenforradalomban” nem játszott aktív szerepet. Uo. 683. 1963. május 8.

⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14978/163, 2–3., 7–9.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-150365, 376. (a listán 266. sorszám alatt). Életének kutatója szerint húsz napig verték a rendőrök, gerincsérülése miatt mozgássérült lett. Dányi 1992, 9.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.5., O-14978, 153. Perjés itt tévesen Antalként jelenik meg, de adatai azonosak Perjés Andráséval. Ugyanitt további két 1956 után beszervezett személy neve olvasható, ám ők nem játszottak jelentős szerepet a forradalomban.

⁷⁷ MNL BéML XXV.10.c., B. 188/1958. Az elsőfokú ítéletet közli: Erdmann 2008, 182–184.

az utolsó szó jogán arról beszélt, hogy hibát követett el, ám megtévesztették az események; nem tudta elválasztani a helyes és a helytelen szavakat és tetteket egymástól.⁷⁸

Ezen kívül két további per tekinthető mezőberényi megtorlási ügynek, ezekben azonban 1957-ben elkövetett igazgatási esetek miatt született terhelő ítélet. Ez is jól jellemzi azonban a kádári bíróságok tevékenységét. A kulák származású Bereczki Istvánt a megyei bíróság 1957. július 15-én egy év hat havi börtönre és 200 forint vagyonekobzásra ítélte. Az államrend elleni igazgatás azzal valósult meg, hogy a vádlott 1957 tavaszán ittas állapotban azt a kijelentést tette, hogy „eljön majd az idő, amikor ezeket a kommunista rendőröket mind fel fogják húzni a fára”. A vádlott tagadta bűnösségét, ittassága miatt semmire nem emlékezett, de a bíróság ezt csak enyhítő körülménynek fogadta el. Az ügyben Guth Józsefet tanúként hallgatták ki – holott tettei miatt akár vádlott is lehetett volna. Olyannyira, hogy még az ítélet szövegébe is belekerült, hogy a tanút „ellenforradalmi magatartása miatt két munkahelyről is eltávolították és esetleg az ellenforradalom alatt elkövetett hibáit igyekszik a nyomozószervek előtt jóvátenni”. Bereczki korábban Guth előtt is tett államellenes kijelentéseket, amit a vádlott be is vallott a nyomozati szakaszban. Ennek ellenére ezt nem bizonyították rá, mert a tárgyaláson visszavonta a kényszer alatt tett korábbi beismerést (mint mondta: „muszáj volt elismernem, katonák hallgattak ki, meg is vertek”). Guth vallomása pedig nem győzte meg a bírót, annyira bizonytalan volt a körülmények (helyszín, időpont) kapcsán. Guth bűnbánó és pártos magatartása viszont eredményes volt, hiszen őt csak pár napig tartották fogva és később sem vádolták meg ellenforradalmi cselekedettel.⁷⁹

Bánkúti Mihályt 1958. január 29-én ítélték el, szintén igazgatás miatt. Hét hónapi börtön és 700 forint bírságot szabott ki rá a megyei bíróság, de a szabadságvesztés-büntetést már az előzetes fogsággal letöltöttnek minősítette. Bánkúti volt a négy elítélt berényi közül az egyetlen „dolgozó osztályhelyzetű”. A mezőberényi gépállomáson dolgozott, s az ottani hirdetőtáblán nézegette munkatársaival az „ellenforradalom” áldozatairól készült képeket 1957. május–június során. Egyik kollégája megjegyzésére, miszerint „ezek a piszkok jó sok kommunisztát kinyírtak”, azt találta mondani, hogy „szerintem nem sokat” (a vádirat szerint így: „egyelőre még csak ennyit”). Emellett munkahelyéről számos eszközt „elfuserált”. A vádlott beismerte, hogy kimondta a fenti szavakat, azzal védekezett, hogy ezt úgy értette, hogy „amilyen hosszú tartamú volt a forradalom [sic!], úgy annak arányában aránylag kevés áldozatot követelt”.⁸⁰

Összességében kijelenthető, hogy Mezőberényben csak a viszonylag enyhe büntetnek minősülő igazgatás vádjával állítottak bíróság elé embereket, s a kiszabott ítéletek is kisebb fokúak voltak – annak megfelelően, hogy a községben az események sem voltak radikális jellegűek.

Összegzés és következtetések

Mezőberény kis település, még Békés megyén belüli szerepe sem mondható meghatározónak. Ötvenes évekbeli történelmének mégis van tanulsága az egész magyar történetírás számára. A kulákok elleni perек jellege nem tér el az országos mintáktól. A Viharsarok számos településéhez hasonlóan itt is lezajlott egy jelentős koncepciók per, amelynek vád-

⁷⁸ MNL BéML XXV.10.c., B. 721/1957.

⁷⁹ MNL BéML XXV.10.c., B. 352/1957.

⁸⁰ MNL BéML XXV.10.c., B. 575/1957.; ÁBTL 3.1.9. V-154776, 3–5.

lottjai az ÁVH szerint az államrend megdöntésére, rendszerváltozásra törekedtek. A fennmaradt források azonban nem valódi szervezkedésről tanúskodnak. Tagjai csak reménykedtek a politikai fordulatban, de ennek eléréseért semmilyen aktív lépést nem tettek, és a békéscsabai Puskás József által vezetett másik mozgalomhoz csak egyetlen, igen laza szállal kapcsolódtak Huszár János révén. A három különálló ügyből összeolvasztott per 12 mezőberényi vádlottja jogerősen összesen 65 év börtönbüntetést kapott. Ez a szigorú ítélet talán azt is befolyásolta, hogy a településen 1956 forradalma idején sem került sor éles antikomunista fellépésre. A forradalmi tanács több esetben együtt tudott működni a régi tanácsi és pártvezetőkkel. A helyi események teljesen erőszakmentesen zajlottak le – legfeljebb verbális atrocitásokra került sor. További kutatásokra van szükség ahhoz, hogy kiderüljön, vajon tényleg leváltották-e Juhos Józsefet a forradalmi tanács éléről alig egy nappal megválasztása után. A legkiélezettebb helyzet 1956 decemberében alakult ki, de végül sikerült elkerülni a vérontást. Fontos tanulság viszont, hogy a megtorlás során nem mutatható ki egyértelmű összefüggés az elkövetett cselekmények súlyossága és a büntetés mértéke között. Több fontos vezetőt nem állítottak bíróság elé, egyes mellékszereplőket viszont igen – túlnyomó részben osztályidegeneket. A község 1956 utáni perei kapcsán figyelemre méltó, hogy csak izgatás jelenik meg a vádak között, az esetek felében pedig 1957-es cselekményt akartak megtorolni.

Bibliográfia

Levéltári források

ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

MNL BéML Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára, Gyula és Békés

Oral history forrás

Beszélgetés Fekete Ivánné Abonyi Mártával (1943). Szeged, 2025. július 1. Az interjút készítette: Bencsik Péter.

Nyomtatott források

Erdmann 2008 = Erdmann Gy. (szerk.): *Békés megye 1956-ban III/1.* (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 24.) Gyula.

Kajári 1996 = *Rendőrségi napi jelentések 1956.* I. köt. Szerk. Kajári E. Budapest.

Kajári 1997 = *Rendőrségi napi jelentések 1956.* II. köt. Szerk. Kajári E. Budapest.

Szakirodalom

Bán 2009 = Bán A.: A Fehér Gárda mozgalma a Dél-Alföldön. *Belvedere Meridionale* 5–6: 33–45.

Dányi 1992 = Dányi L.: Akivel még kezét sem fogtak: forradalmár volt Mezőberényben. *Heti Délkelet* 3: 8–9.

Dányi 2006 = Dányi L.: *A Kazinczy utcai fiúk. Forradalom és megtorlás Békés megyében.* Békéscsaba.

Domonkos 1990 = Domonkos L.: *Magyar Sámsonok. Paraszti ellenállás 1951–1955.* Szeged.

Eperjesi 2020 = Eperjesi Eiler A.: *Életem története.* H. n.

Erdész 2001 = Erdész Á.: '56 emléke. *Mezőberényi Hirmondó* 11: 6.

Erdmann 1992 = Erdmann Gy.: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956.* H. n.

- Erdmann 2006 = Erdmann Gy.: Rend és forradalom: '56 Békés megyében. In: *Békés megye 1956-ban I.* (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 22.) Szerk. Erdmann Gy. Gyula.
- Jakab 1973 = Jakab M.: A szocialista társadalmi rend építése (1948–1956). In: *Mezőberény története I.* Szerk. Szabó F. Mezőberény, 445–481.
- Kávási 1991 = Kávási K.: *Kuláklista*. Budapest.
- Meszerics 2000 = Meszerics T.: Politikai ellenállás '45–56. *Beszélő* 9–10: 74–84.
- Orgoványi 2013 = Orgoványi I.: A Magyar Ellenállási Mozgalom. Röpcédulázás Békés-sámson községében az ötvenes években. *Betekintő* 4: 1–20.
- Ö. Kovács 2012 = Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest.
- Őze–Őzéné 2012 = Őze S. – Őze S.né: *Sárréti Sasok. Nemzeti ellenállási mozgalom Kelet-Magyarországon, 1948–1953*. Budapest.
- Őzéné–Őze 2005 = Őze S.né – Őze S.: *Magyar parasztballada. Fehérgárda a Dél-Alföldön*. Hódmezővásárhely.
- Sáfár 2014 = Sáfár Gy.: Kiszolgáltatva és kifosztva. Mozaikok a kulákküldözés Békés megyei történetéből. *Bárka* 1: 81–85.
- Sáfár é. n. = Sáfár Gy.: *Kulákküldözés Mezőberényben*. (Kézirat). H. n.
- Sipos–Závada 1989 = Sipos A. – Závada P.: *Statárium. Dokumentumszociográfia a „gyújtogató kulákok” pereiről*. Budapest.
- Vincze 2017 = Vincze G.: Egy alföldi nagyközség a forradalom és megtorlás időszakában. *Belvedere Meridionale* 2: 5–26.